

РИЗИКИ СВІТОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Аналітична записка*

За даними Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (FAO), за останнє десятиліття світові ціни на продовольчі продукти зросли майже удвічі (рис. 1).

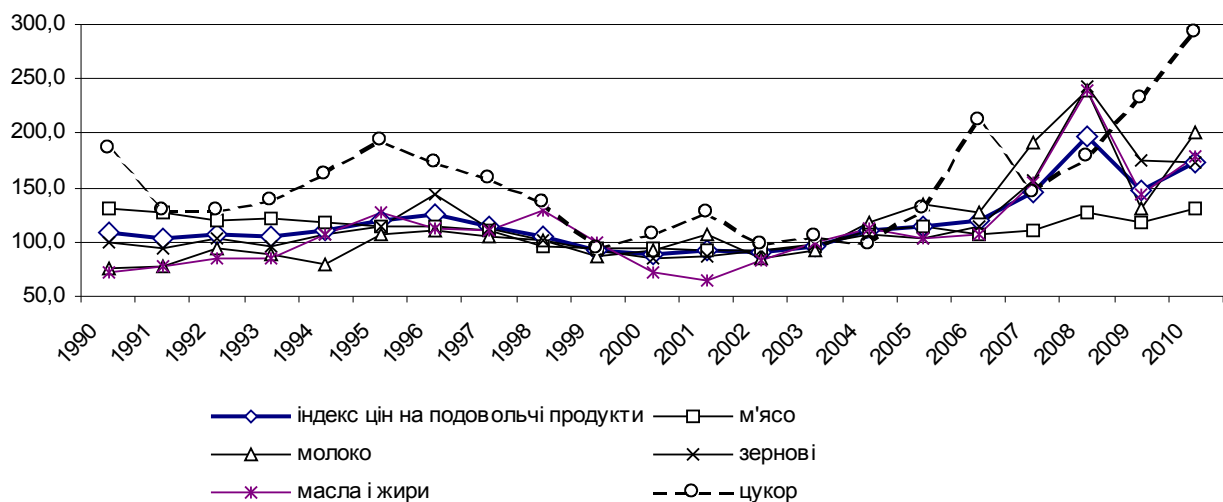

Рис. 1. Динаміка індексу цін на продовольчі ресурси у світі (2002-2004 рр. = 100 %) ¹

Довідково: Індекс цін на продовольство, який розраховується фахівцями FAO, складається із середньої величини індексів цін на п'ять товарних груп (м'ясо, молоко, зернові, масла і жири, цукор), зважених по середній частці експорту в торгівлі кожною групою товарів в 2002-2004 рр. У загальний індекс включаються опубліковані ціни на 55 товарів, розглянутих фахівцями FAO по товарах у якості представницьких міжнародних цін на продовольчі товари.

Зростання світових цін на продовольство спостерігається і у 2010 р. Якщо у грудні 2009 р. загальний індекс цін на продовольчі продукти становив 172,4 % (на цукор – 334,0 %, масла і жири – 169,3 %, зернові – 171,1 %, молоко – 215,6 %, м'ясо – 120,1 %), то у грудні 2010 р. він зріс до 214,7 %, при цьому індекс цін на цукор становив 398,4 %, масла і жири - 263,0 %, зернові - 237,6 %, молоко - 208,4 %, м'ясо - 142,2 % (рис. 2). «Фронтальне» зростання основних цінових індексів дало експертам підстави говорити про загострення світової продовольчої кризи та формувати негативні для споживачів прогнози щодо подальшої цінової динаміки на ринку агропродукції.

* Записку підготовлено фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень. Автори: к.е.н., с.н.с., Засл. економіст України Я.А.Жаліло, к. е. н., с. н. с. Собкевич О.В., к. е. н., с. н. с. Русан В. М., к. е. н., Засл. працівник сільського господарства України Юрченко А. Д., к. е. н. Клименко І. В., Скороход В. О., Ус І. В.

¹ <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>

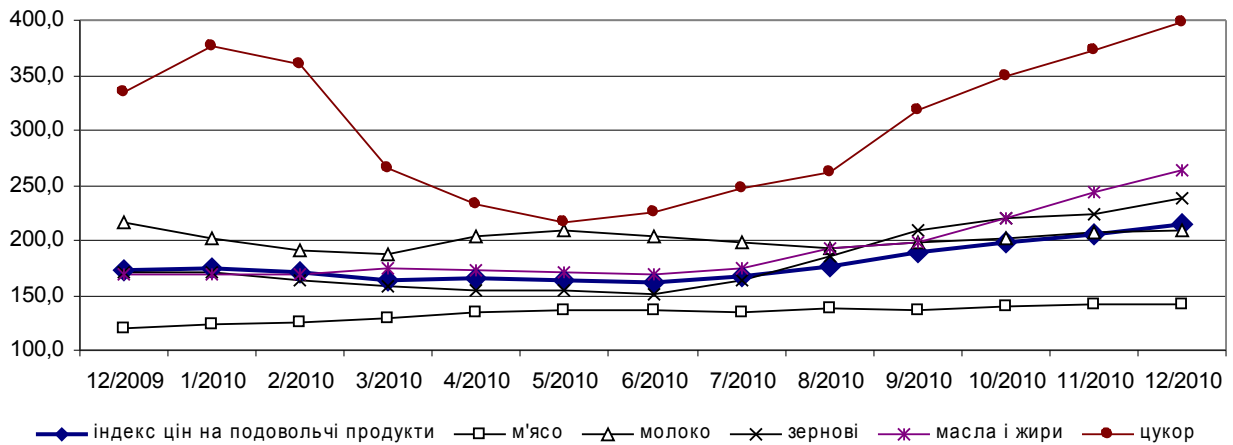

Рис. 2. Динаміка індексу цін на продовольчі ресурси у світі у 2010 р.

Об'єктивними причинами світової тенденції підвищення цін на ринках агропродукції є наступні.

Населення планети постійно збільшується стрімкими темпами. Так, якщо у 1990 р. чисельність населення світу становила 5,26 млрд осіб, то вже у 2009 р. – 6,6 млрд. При цьому останнім часом 90 % приросту населення припадає на слаборозвинені країни. Серед регіонів за народжуваністю лідирує Африка (45 новонароджених на 1 тис. населення), друге місце посідає Латинська Америка – 31, третє – Азія – 29 осіб².

Триває тенденція зменшення площ, придатних для обробітку сільськогосподарських культур. У сільськогосподарському обробітку у світі перебуває 4810 млн га земель (у т. ч. рілля – 1340 млн га, луки і пасовища – 365 млн га). Найбільшими розмірами ріллі володіють США (185 млн га), Індія (160 млн га), РФ (134 млн га), Китай (95 млн га), Канада (46 млн га), Казахстан (36 млн га) та Україна (32 млн га). При цьому, Земля щороку втрачає від 5 до 10 млн га сільгоспугідь через погіршення навколишнього середовища, ще 19,5 млн га втрачається щороку через стрімкий розвиток промисловості та ринку нерухомості³.

Скорочення пропозиції аграрної сировини, пов'язане з несприятливими погодними умовами у деяких країнах-виробниках. Повідомлення про низькі врожаї пшениці в Росії, Україні, Казахстані та Канаді у 2010 р. призвели до стрімкого зростання цін на цей вид продукції, які підвищились більш, ніж на 70 % за два літніх місяці 2010 р.

Збільшення обсягів вирощування зернових з метою вироблення біопалива. Цей напрям підтримується, наприклад, урядом США, який надає значні субсидії своїм фермерським та сільськогосподарським компаніям для вирощування ними пшениці, кукурудзи, ріпаку. В ЄС передбачається відведення від 4 % до 13 % площ сільськогосподарських угідь на виробництво сировини для біопалива згідно Директиви 2003/30/ЄС⁴, в якій наголошується на необхідності заміни 5,75 % дизеля та бензину на транспорті і просування біопалива.

Зростання споживання продуктів харчування в найбільш населених країнах світу – Індії та Китаї внаслідок стрімкого зростання економік цих країн, що супроводжується збільшенням доходів населення і споживчого попиту. В кризовий період країни, що розвиваються, продемонстрували значно помірніші показники стагнації, або й зовсім уникли кризи.

Нестабільність на світових фінансових ринках у зв'язку з накопиченням бюджетних дефіцитів та небезпекою виникнення дефолтів у деяких європейських країнах (Греції, Португалії, Іспанії). Для інвесторів ринки таких країн несуть загрози неповернення вкладених коштів, тому все активнішим стає вкладення спекулятивних ресурсів у продовольство, попит на яке прогнозовано збільшуватиметься.

² Саблук П.Т. та ін. Глобалізація і продовольство: Монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 145

3

Щороку Земля втрачає 30 мільйонів гектарів сільськогосподарських угідь – ООН [електронний ресурс] /Режим доступу : <http://www.newsmarket.com.ua/2010/10/10022592/shhoroku-zemlya-vtrachaye-30-milyoniv-gekta>

⁴ http://www.lawgroup.com.ua/storage/npa/Energetica/Alternativ/ES/30_1.pdf

В Україні впродовж останнього десятиліття спостерігалися коливання індексів цін на продукцію сільського господарства, які загалом знаходилися в рамках світових тенденцій. При цьому цінова динаміка в секторі інколи перевищувала загальний показник індексу споживчих цін, проте, як правило, відставала від динаміки цін в промисловості (Табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка індексів цін на продукцію сільського господарства, споживчих цін та оптових цін промисловості, % до попереднього року

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сільськогосподарська продукція	105	87,4	120,6	105,7	108,1	102,4	138	110,3	106,4	130,4*
рослинництво	92,4	87,8	133,7	93,3	95,5	114,1	157,7	95,2	109,1	141,1*
тваринництво	136,8	86,6	104,8	134,2	129,5	88,8	115,8	147,4	101,4	114,1*
Індекс споживчих цін	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4
Індекс оптових цін промисловості	100,9	105,7	107,6	120,5	116,7	109,6	119,5	135,5	106,5	120,9

* За січень-листопад; у % до січня - листопада 2009 р.

У 2010 р. індекс цін на сільськогосподарську продукцію сягнув найбільшого значення за останнє десятиліття (за винятком 2007 р.) і становив 130,4 %. Причинами стрімкого зростання аграрних цін в Україні у 2010 р. є «імпортування» загальносвітових негативних трендів, зниження валових зборів сільськогосподарських культур через несприятливі природно-кліматичні умови (посуху 2010 р.), зменшення площ посівів під окремі культури, зростання собівартості виробництва сільгосппродукції.

Синхронне зростання вартості продовольства на світових ринках та в Україні підштовхнуло до поновлення дискусій про спроможність нашої країни до забезпечення насиченості внутрішнього ринку сільгосппродукції за рахунок використання власного аграрного потенціалу.

У цілому тенденції сільськогосподарського виробництва у 2001 - 2010 рр. свідчать, що цей вид економічної діяльності не набув нових якісних стимулів для зростання (рис. 3). Його динаміка в умовах відсутності значущих кроків щодо модернізації, структурного реформування та вирішення фінансових потреб виробників була досить нестабільною та залежить майже виключно від природно-кліматичних чинників, що, у свою чергу, створює високі ризики для сільськогосподарських виробників.

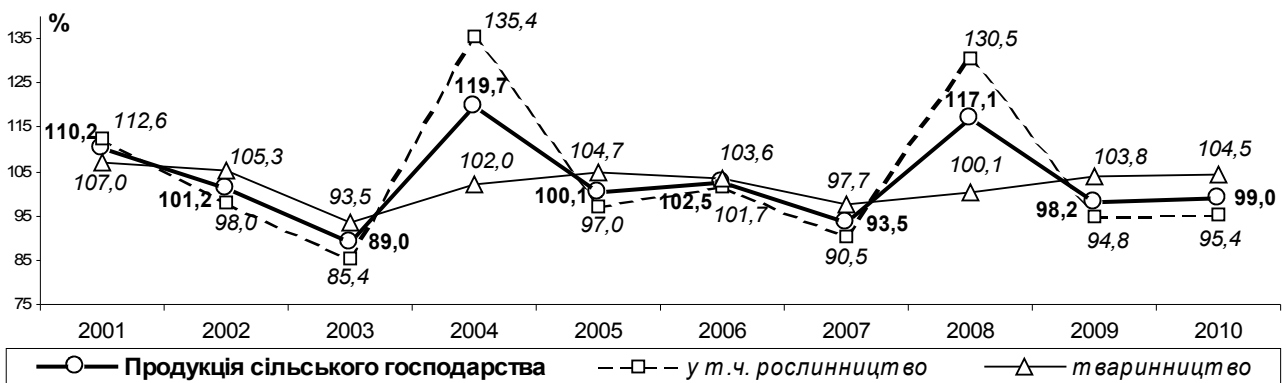

Рис. 3. Динаміка індексу обсягів сільгоспвиробництва (% до попереднього року)

У 2010 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з 2009 р. становив 99,0 %, що було обумовлено зниженням виробництва рослинницької продукції. Індекс обсягу виробництва продукції рослинництва у 2010 р. порівняно з 2009 р. склав 95,4 %, що спричинено зниженням загального валового збору зернових на 14,8 % порівняно з 2009 р. При цьому посилюється диспропорційність структури виробництва продукції рослинництва. Відбувається зростання виробництва технічних культур (цукрових буряків, насіння соняшнику), проте зменшується виробництво зернових та зернобобових культур, картоплі, овочів. Оскільки ці культури є одними з основних щодо забезпечення продовольством населення, зменшення обсягів їх виробництва є несприятливим чинником для стабільності продовольчого ринку України.

Залишаються незадовільними показники *виробництва продукції тваринництва* через збитковість виробництва більшості видів м'ясної продукції (рис. 4). Зменшується поголів'я великої рогатої худоби, в т.ч. корів. Сталу динаміку демонструє лише поголів'я птиці. Відбулась глибока деконцентрація тваринництва - 67,8 % поголів'я худоби на початок січня 2011 р. утримувалося населенням країни. Загалом порівняно з 1990 роком показники поголів'я худоби у 2010 р. були нижчими в 2-5 разів.

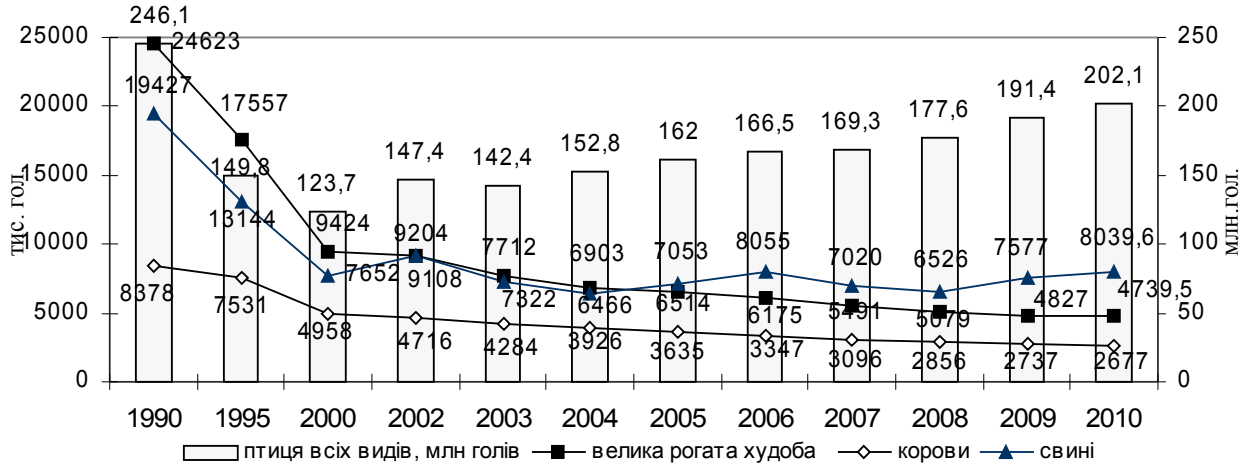

Рис. 4. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби, свиней та птиці

Україна має значні можливості виробництва сільськогосподарської продукції через сприятливі природно-кліматичні умови та потужний людський потенціал. У сільськогосподарському обробітку знаходиться 42844,8 тис. га або 71 % території країни, на ріллю припадає 32473,4 тис. га (53,8 % загальної території) або 78 % сільськогосподарських угідь (у Франції рілля у структурі сільськогосподарських угідь становить 63,4 %, Німеччині – 69,6 %, Великобританії – 37 %, у країнах ЄС у середньому – 60,7 %).

За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця), Україна серед Європейських країн поступається лише Республіці Білорусь – 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді (1,43 га) та РФ (0,85 га) ріллі на одну особу. При цьому 73 % ріллі України становлять найбільш родючі чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти. Потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, знаходиться у межах від 150 до 500 млн осіб. Враховуючи великий потенціал земель сільськогосподарського призначення, аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки і складає близько 8,2 % ВВП, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень⁵.

Між тим, наявний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції України використовується недостатньо.

Так, якщо у 1990 р. площа сільськогосподарських угідь становила 42030 тис. га, і було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 145,9 млрд грн. (у порівняних цінах 2005 р.), у 2009 р. при скороченні сільськогосподарських угідь на 433,6 тис. га (на 1,3 %), виробництво валової продукції зменшилося на 43,8 млрд грн. (на 30 %) - рис. 5.

⁵ Сучасна земельна політика України / Юрченко А.Д., Греков Л.Д., Мірошніченко А.М., Кузьмін А.В. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

Рис. 5. Динаміка виробництва продукції сільського господарства (у порівняних цінах 2005 р.)

У результаті *низької ефективності використання наявних угідь* Україна в 2009 р. за показником урожайності поступалась провідним виробникам аналогічної продукції майже по всіх основних сільськогосподарських культурах (за винятком пшениці) (Табл. 2).

Таблиця 2

Урожайність основних сільськогосподарських культур у деяких країнах світу у 2009 р., ц/га⁶

	Канада	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна
Пшениця	27,8	29,9	78,1	74,5	41,7	31,2
Ячмінь	32,6	39,3	65,4	68,4	34,4	27,7
Кукурудза	83,7	103,4	97,5	91,1	62,3	50,2
Соя	25,4	29,6	10,0	25,1	16,6	16,8
Соняшник	16,0	17,4	24,1	23,5	18,1	15,2
Цукрові буряки	603,4	576,1	675,7	937,0	542,6	315
Картопля	313,1	462,7	440,6	437,9	198,5	139,3

Зменшуються засіви орних земель. Якщо у 1990 р. було засіяно 97 % ріллі, то у 2009 р. – 83,1 %. Окрім 1523 тис. га чистих парів, в Україні не обробляється 12,2 % ріллі, що становить близько 3,9 млн га (Табл. 3). Для порівняння: загальна площа ріллі Великобританії становить 5,7 млн га, Італії – 8,0 млн га, Угорщини – 4,6 млн га⁷.

Таблиця 3

Динаміка використання орних земель в Україні, тис. га

Показники	Роки									
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2008	2009	
Рілля*	33400	31400	32563,6	32537,1	32544,1	32480,2	32482,2	32473,4	32478,4	
Уся посівна площа**	32406	27173	27928	27539	25081	26752	26044	27133	26990	
% від площі ріллі	97,0	86,5	85,8	84,6	77,1	82,4	80,2	83,6	83,1	
Чисті пари**	1427	3213	2712	2692	3509	2330	2428	1413	1523	
% до площі ріллі	4,3	10,2	8,3	8,3	10,8	7,2	7,5	4,4	4,7	
Не обробляється ріллі	-	1014	2345,2	2737,3	4358,9	3830,9	4419,9	4261,9	3965,4	
%	-	3,2	5,9	7,1	12,1	10,5	12,3	12,1	12,2	

*За даними Державного земельного кадастру

**За даними Держкомстату України

⁶ <http://faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567#ancor>

⁷ Сучасна земельна політика України / Юрченко А.Д., Греков Л.Д., Мірошніченко А.М., Кузьмін А.В. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

Недостатньо розвинена інфраструктура заготівлі та збуту сільгосппродукції. Загальний обсяг потужностей зі зберігання зерна в Україні становить близько 30 млн т, з яких 6 млн т – потужності ДАК «Хліб України». Таким чином, при валовому виробництві зернових в межах 35-50 млн т дефіцит елеваторних потужностей становитиме 5-20 млн т. Значна частина елеваторів, збудованих ще за радянських часів, має застаріле обладнання і не відповідає сучасним вимогам до зберігання зернових⁸.

Збільшується собівартість як вирощування, так і реалізації сільськогосподарської продукції через випереджаюче порівняно з аграрними цінами зростання цін на паливно-мастильні матеріали, мінеральні та органічні добрива, сільгоспмашини, засоби захисту рослин тощо.

Низьким залишається рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення вітчизняних аграріїв. За даними НБУ, у листопаді 2010 р. процентні ставки за кредитами для сільського господарства становили 13,2 % при середньому по економіці України рівні 12,7 %. Через низький рівень оплати праці гострою проблемою для агросектору є нестача кваліфікованих кадрів.

Практично відсутній цілісний прозорий ринок сільгосппродукції (насамперед зерна), що призводить до циклічних цінових сплесків і непаритетного розподілу прибутків між сільськогосподарськими товаровиробниками та торговельними компаніями. Непрозорі «правила гри» на аграрному ринку створюють можливість монопольних змов та спекулятивних дій з боку торговельних посередників, наслідком чого є зростання споживчих цін на продовольство. Квотування експорту зернових⁹ в умовах зростання світових цін на продовольство має певну дієвість щодо гальмування підвищення внутрішніх цін, проте призводить до втрати потенційно можливого ефекту від розширення можливостей збуту сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках.

Екстенсивний розвиток сільгоспвиробництва знайшов відбиток в динаміці присутності України на світовому ринку продовольства. Обсяги експорту сільгосппродукції упродовж останніх десяти років демонстрували досить різкі коливання, що відбивали як кон'юнктуру ринків, так і динаміку врожайності (Табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка експорту сільськогосподарської та харчової продукції з України,
% до попереднього року, у фактичних цінах

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010*
Сільгосппродукція (1-14)	141,7	130,7	84,6	140,7	136,0	96,7	105,4	257,2	88,5	72,7
В т.ч. прод. тваринництва (1-5)	190,0	83,5	137,8	123,9	112,9	54,1	188,5	104,9	76,1	116,5
прод. рослинного походження (6-14)	121,4	161,7	66,5	152,5	149,1	115,1	88,5	323,1	90,3	67,6
Жири і масла твар. і росл. походження (15)	93,9	151,8	163,3	97,7	107,5	165,4	176,9	113,3	92,3	124,3
Готова харчова продукція (16-24)	111,8	121,3	165,5	126,1	113,2	107,9	147,5	122,5	82,9	109,9
Разом 1-24	125,5	131,0	114,4	127,1	124,0	109,4	132,6	173,3	87,9	90,6
Довідково: експорт товарів в цілому	111,6	110,4	128,5	141,6	105,0	112,1	128,4	135,8	59,3	129,8

* січень-листопад 2010 до січня-листопаду 2009 рр.

Загалом у 2009 р. порівняно з 2001 р. експорт сільгосппродукції з України зріс (у фактичних цінах) в 4,9 разу. Причому основним чинником такого зростання став експорт продукції рослинного походження, який збільшився в 7,3 разу, й питома вага якого у сільгоспекспорті збільшилася з 60 до 89 %. За цей самий час частка експорту сільськогосподарської продукції в експорті з України зросла удвічі - з 7,1 до 14,2 %.

Враховуючи також експорт продукції харчової та олійно-жирової промисловості, слід констатувати помітну активізацію виходу України на світові ринки сільськогосподарської та харчової продукції: частка 1-24 позицій УКТ ЗЕД в експорті зросла з 11,2 % у 2001 до 24 % у 2009 рр.

⁸ http://agroprime.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=35

⁹ Постановою КМУ встановлені наступні обсяги квот на окремі види сільськогосподарської продукції, експорт якої підлягає ліцензуванню до 31.03.2011 р.: пшениця і суміш пшениці та жита (меслин), полба - 1000 тис. тонн, кукурудза – 3000 тис. тонн, ячмінь – 200 тис. тонн, жито – 1 тис. тонн, гречка – 1 тис. тонн.

Між тим, за період економічного зростання не відбулося *поліпшення структури експорту аграрної та продовольчої продукції з України*. В загальній структурі експорту продукції 1-24 позицій УКТ ЗЕД частка готових харчових продуктів навіть зменшилась – з 24,7 % у 2001 до 23,3 % у 2008 р. Зростання у 8 разів експорту продукції олійно-жирової промисловості обумовило збільшення її частки з 12,4 до 18 %.

Зростання частки сільськогосподарських товарів в сукупному експорті країни під час кризи стало одним із важливих чинників послаблення втрат національної економіки. Темпи падіння експорту аграрної та харчової продукції були значно нижчими, ніж загальне падіння експорту з України. Значною мірою цей показник був сформований експортом зернових культур (9,0 % загального товарного експорту, падіння на 4 %) та жирів і олії (4,5 % та 7,7 % відповідно). Проте вже у 2010 р. експорт сільгосппродукції втратив функції лідера експортної динаміки.

Таблиця 5

Показник достатності споживання продуктів харчування (на особу на рік; кг)¹⁰

	Раціональна норма	Фактичне споживання у 2009 р.	Показник достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	111,7	1,11
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,0	49,7	0,62
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380,0	212,4	0,56
Риба і рибопродукти	20,0	15,1	0,76
Яйця (шт.)	290	272	0,94
Овочі та баштанні	161,0	137,1	0,85
Плоди, ягоди та виноград	90,0	45,6	0,51
Картопля	124,0	133,0	1,07
Цукор	38,0	37,9	0,99
Олія рослинна всіх видів	13,0	15,4	1,19

Як результат екстенсивної моделі розвитку аграрного сектору, погіршуються показники продовольчої безпеки України. Баланс споживання основних продуктів харчування (Табл. 5) свідчить, що у 2009 р. в Україні по більшості основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм. Найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось по плодах, ягодах і винограду – на 49 %, молоку і молокопродуктах – на 44 %, м'ясу і м'ясопродуктах – на 38 %, риби та рибопродуктах – на 24 %.

За трьома продовольчими групами, а саме: "хліб і хлібопродукти", "картопля", "олія рослинна всіх видів" фактичне споживання перевищило раціональну норму. Таке перевищення є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів. Відтак у 2009 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2946 ккал, що майже на 18 % перевищує граничний критерій (2500 ккал). Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження, натомість 27,1 % середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55 %).

В умовах відкритості національної економіки світові тенденції щодо наростання дефіциту продовольства і зростання цін можуть розглядатися як потужний виклик для українського аграрного виробництва. Ці тенденції можуть діяти як активний стимул поживлення сільгоспвиробництва та експорту сільгосппродукції, джерело додаткових фінансових ресурсів для розвитку та капіталізації сектору, підґрунтя для розкриття вітчизняного аграрного потенціалу як важливої та поки що недостатнім чином розкритої національної конкурентної переваги.

Водночас у середньостроковій перспективі загальносвітові тенденції розвитку аграрного сектору формуватимуть низку викликів:

- наростання ресурсних дисбалансів у світі, зокрема дефіцит продовольства, стимулюватимуть зростання цін на продукцію аграрної галузі;

¹⁰ Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2009 році / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України

- актуальна на сьогодні модель захисту внутрішнього ринку України від цінових коливань (адміністративне регулювання цін, заборона або обмеження експорту тощо) є не лише неефективною в умовах відкритої ринкової економіки, але й демотивує аграрне виробництво як таке;
- висока інвестиційна привабливість аграрного виробництва сприятиме збільшенню конкуренції між країнами, що мають аналогічний Україні значний аграрний потенціал¹¹. Аграрна політика 2010 р., зокрема проблеми з відшкодуванням ПДВ експортерам, запровадження експортних обмежень тощо, погіршила інвестиційний імідж України та провокувала витіснення національних операторів аграрного ринку з зарубіжних ринків;
- технологізація аграрного виробництва: за підрахунками Асоціації "Український клуб аграрного бізнесу"¹², якщо в 2011 році Уряд не підтримає фінансово технічне переоснащення галузі, втрати внаслідок використання старих непродуктивних комбайнів і тракторів можуть досягти 7,5 млрд грн.;
- нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва (зокрема, через високий рівень субсидій в розвинених країнах¹³ та розміри інвестицій), викривлення конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, зростання відставання країн, що розвиваються, від світових лідерів;
- глобалізація переробної промисловості та трансфер виробництв (особливо в трудомістких галузях) з розвинених країн в країни, що розвиваються, збереже в ролі важливого джерела конкурентних переваг низькі витрати, що робить конкуренцію з боку ринків з низькими витратами й цінову конкуренцію одними з ключових зовнішньоекономічних ризиків.

Ці виклики здатні спровокувати низку ризиків, що впливатимуть на динаміку аграрного сектору і соціально-економічний розвиток країни у цілому. Такими ризиками є наступні.

Подальше зростання цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку, що матиме негативний вплив на загальний рівень інфляції. За січень-грудень 2010 р. загальний індекс споживчих цін зріс на 9,1 %; продукти харчування та безалкогольні напої подорожчали на 10,6 %. При цьому ціни на хліб і хлібопродукти зросли на 16,5 %, на м'ясо та м'ясопродукти – 4,1 %, молоко – 20 %, сири – 25,8 %, масло – 23,7 %, олію – 15,5 %, рибу і рибопродукти – 4,2 %, фрукти – 9,3 %, овочі – 20,9 %, картоплю – 46,4 %, цукор – 20,3 %. Зростання цін спонукає владу до відповідних регуляторних заходів, які можуть суперечити цілям розвитку сектору. Зокрема, такими заходами можуть бути адміністративне обмеження цін, поширення експортного квотування, здійснення за прикладом 2005 року імпорتنих інтервенцій тощо. Такі заходи дестимулюють виробництво, знижують інвестиційну привабливість аграрної галузі, ведуть до погіршення фінансового становища сільгоспвиробників та об'єктивно послаблюють можливість їх позитивної реакції на зростання світових цін та попиту на продовольство.

Зростання соціальної напруги через підвищення цін на продовольство внаслідок збільшення питомої ваги витрат домогосподарств на харчування, яка у 2009 р. у сукупних витратах становила

¹¹ Аналітики Продовольчої сільськогосподарської організації ООН підраховали, що до 2050 року інвестиції в агропромисловий сектор країн, що розвиваються, виростуть в 5 разів і складуть не менш 44 млрд дол. на рік проти нинішніх 7,9 млрд дол.

¹² Аграрії обіцяють мільярдні збитки, якщо уряд не допоможе з технікою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2010/12/23/263421/>

¹³ Довідково: Щорічна підтримка та субсидії сільського господарства в розвинених країнах оцінюється в \$ 300 млрд., що перевищує суму експорту сільськогосподарських товарів всіх країн, що розвиваються. Фінансово-економічна криза 2008-2009 років вплинула на дотаційну складову сільськогосподарського сектору. Так в 2009 році частка державних субсидій у прибутках фермерів в країнах ОЕСР збільшилась. У середньому вона становила 22 % від загальної суми фермерських надходжень, що на 1 відсотковий пункт більше, ніж 2008 року. Таке зростання змінило тенденцію до зменшення частки державних субсидій у прибутках фермерів, що тривала з 2004 року. Найвідчутніше зростання державної підтримки (у відсотках до загального прибутку) відбулося в 2009 році у Канаді (з 13 % до 20 %), Кореї (46 %/52 %), Норвегії (60 %/66 %) та Швейцарії (57 %/63 %). В усіх цих країнах головною причиною збільшення була цінова підтримка для молочних продуктів. У США державна підтримка фермерів в 2009 році становила 10 % їхніх прибутків проти 8 % 2008 року; у ЄС – 24 % проти 22 %. За експертними оцінками, повне скасування бартеру лише в торгівлі сільськогосподарськими товарами може привести до зростання доходів країн, що розвиваються, на \$ 43 млрд щорічно.

51,8 %. Це утруднюватиме проведення виваженої стратегічно доцільної політики капіталізації та розвитку сільськогосподарського сектору економіки.

Надмірне «затягування» національної економіки в аграрну модель розвитку за рахунок екстенсивного розширення виробництва та експорту аграрної продукції. Подібне становище склалося в металургійному секторі України на хвилях зростання світової кон'юнктури у першому десятилітті ХХІ ст. Проте зростання такого типу не може бути достатньо стійким. Усталення світової тенденції зростання аграрних цін неминуче стане підґрунтям поживлення технологічної революції в агросекторі, що вестиме до невпинного «розмивання» природних ресурсних переваг України на цьому ринку. Відтак аграрний вектор розвитку національної економіки має супроводжуватися відповідною інвестиційною та інноваційною політикою.

Зростання спекулятивного попиту на сільськогосподарські активи з боку як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів. Можливість отримання відносно швидкої окупності вкладених коштів на тлі значного знецінення активів через складне фінансове становище сільгоспвиробників активізує процеси перерозподілу цих активів та заволодіння ними, в тому числі, некваліфікованими власниками. Ймовірним є порушення існуючої системи сівозмін, виснаження ґрунтового покриву внаслідок екстенсивного збільшення посівних площ під вирощування високорентабельних експортоорієнтованих сільськогосподарських культур (зокрема, соняшнику, ріпаку тощо). Відтак необхідним є суттєве посилення контролю над захистом прав власності та забезпеченням ефективності використання аграрних ресурсів. Актуалізується також питання скасування мораторію на продаж земель сільгосппризначення, в тому числі ймовірний політичний тиск на Україну щодо його якнайшвидшого скасування, без належної правової та інституційної підготовки.

Таким чином, відзначені тенденції світового та національного ринків сільгосппродукції обумовлюють необхідність прискорення процесів реформування аграрного сектору України, цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на стабільність власного продовольчого ринку та використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових ринках продовольства.

Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», спрямована на злам традиційної залежності вітчизняного АПК від природно-кліматичних чинників, модернізацію, структурне реформування та поліпшення фінансового забезпечення розвитку сільгоспвиробників. Нею передбачено завдання:

- забезпечення передбачуваності регуляторної політики держави;
- удосконалення земельних відносин;
- удосконалення механізмів державної підтримки сільгоспвиробників;
- підвищення ефективності державного управління галуззю.

Для реалізації наведених цілей необхідно здійснити реалізацію наступних заходів, спрямованих на реформування аграрного сектору України і забезпечення продовольчої безпеки держави.

1. Забезпечення ефективності внутрішнього ринку та цінового регулювання.

У зв'язку з посиленням дії чинників зростання цін на сільгосппродукцію конче необхідно розвинути інфраструктуру та посилити конкурентність ринку, що запобігатиме необґрунтованому підвищенню цін, зловживанню недобросовісними методами конкуренції, знижуватиме непродуктивні та накладні витрати виробників:

- впровадити механізми запобігання різким стрибкам цін через діяльність Аграрного фонду на ринку продовольства, здійснення закупівель до Держрезерву;
- активізувати відстеження та протидію проявам монопольної поведінки у сферах матеріально-технічного постачання агросектору, закупівлі сільгоспсировини, оптової і роздрібної торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією;
- створити сприятливі умови для розвитку ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі, зокрема, товарних бірж, оптових ринків сільськогосподарської та харчової продукції, заготівельних і збутових кооперативів та інших об'єднань, у тому числі за фінансової участі держави на загальнодержавному і місцевому рівнях;
- забезпечити розбудову транспортної та логістичної інфраструктури аграрного ринку («Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р.» передбачено відновлення перевезень сільськогосподарської продукції річковим транспортом, виготовлення спеціалізованих великогабаритних

автотранспортних засобів для сільськогосподарських вантажів, створення мережі кооперативних елеваторів, включаючи портові, за участю зернових трейдерів та держави на засадах асоційованого членства, підтримку розвитку інформаційних систем, створення умов для вільного доступу всіх учасників ринку до інформації, результатів аналізу та прогнозування тощо);

- продовжувати політику розвитку роздрібною мережі продажу продовольчої продукції виробниками;
- сформувати дієву систему контролю якості та безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на підґрунті сучасних європейських норм і правил, впорядкування та зменшення частки стихійної торгівлі у загальному продажі сільгосппродукції.

2. Сприяння підвищенню ефективності та конкурентоспроможності агровиробництва.

Утримання конкурентних переваг українських агровиробників як на світовому, так і на вітчизняному ринках вже у середньостроковому періоді вимагатиме суттєвого організаційного та технологічного оновлення виробництва, посилення його крупнотоварності та індустріалізації, приведення технологічних процесів у відповідність до міжнародних ветеринарних та фітосанітарних вимог тощо. Серед шляхів реалізації цих завдань:

- сприяння вертикальній інтеграції агропромислового сектору, інвестуванню капіталів переробних підприємств у розвиток їх сировинної бази;
- надання інформаційної та методичної підтримки інвестуванню в розвиток сільгоспвиробництва, спрощення процесів реєстрації аграрних інвестицій, надання гарантій землекористування інвесторам у період до скасування мораторію на продаж сільгоспземель;
- сприяння залученню інвестицій для переходу на інтенсивний тип розвитку сільського господарства шляхом комплексної механізації та автоматизації виробництва, впровадження ресурсозберігаючих технологій та біотехнологій, меліорації землі, вдосконалення організації праці та матеріального стимулювання, поглиблення спеціалізації виробництва і досягнення його раціональної концентрації;
- забезпечення прозорості та ефективності використання державної підтримки агропромислового комплексу шляхом оптимізації кількості та змісту державних цільових і бюджетних програм, концентрації їх на заходах «зеленої скрині» СОТ зі створенням відповідних механізмів використання цієї допомоги, поступового переходу від надання державної підтримки сільськогосподарським підприємствам до сприяння розвитку сільської місцевості, ринкової інфраструктури аграрного ринку, здійснення природоохоронних заходів та розвитку депресивних територій;
- сприяння організації на регіональному рівні системи професійної підготовки (у сферах аграрного виробництва та економіки агробізнесу) в професійно-технічних училищах і технікумах агропромислового комплексу, стажування в базових, найбільш успішних аграрних господарствах.

3. Забезпечення цільового спрямування коштів від продажу сільгосппродукції на розвиток аграрного сектору економіки.

Має бути подолана тенденція, за якої, через значне відставання в реформуванні аграрного сектору подекуди більша частка доходу від реалізації сільгосппродукції кінцевому споживачеві (особливо це стосується експорту) осідає у торговельно-посередницькому секторі та не використовується для розвитку виробництва. Цьому сприятимуть:

- зменшення числа посередників в процесах оптової та роздрібною реалізації продукції;
- спрощення можливостей укладання експортних контрактів безпосередньо сільгоспвиробниками (в т.ч. – шляхом створення ними експортних асоціацій, надання цільових експортних кредитів тощо);
- перехід від квотування експорту сільгосппродукції до запровадження тимчасових експортних мит у відповідності з дозволеними СОТ режимами захисту внутрішнього ринку від надмірного експорту;
- укладання багатосторонніх міжурядових торговельних угод щодо експорту Україною сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, в тому числі – в рамках участі у програмах міжнародної продовольчої допомоги;

– посилення в системі посольств та дипломатичних місій України роботи економічних блоків щодо просування аграрної продукції на ринки іноземних країн.

4. Підготовка до завершення земельної реформи шляхом скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення.

Скасування мораторію – неминучий етап земельної реформи, яка веде до повноцінного використання аграрного потенціалу України як ресурсу міжнародної конкурентоспроможності. Проте формування повноцінного ринку землі вимагає завершення підготовчого етапу щодо встановлення та оформлення прав власності на землю, створення механізмів захисту прав власників при оренді та продажу земель, створення системи важелів впливу держави на ринковий обіг земель, та ефективність використання сільськогосподарських угідь їх власниками в межах цільового призначення земельної ділянки. Відповідні заходи щодо модернізації нормативно-правової та інституційної сфер має бути реалізовано протягом 2011 – першої половини 2012 рр., що дозволить забезпечити скасування мораторію з 1 січня 2013 року.